

O BOWIĄZEK SŁUŻBY WOJSKOWEJ W PAŃSTWIE IZRAEL A *SPRZECIW SUMIENIA*

Stałym elementem w raportach międzynarodowych organizacji, w tym Organizacji Narodów Zjednoczonych, w odniesieniu do Izraela jest krytyka regulacji dotyczącej obowiązku służby wojskowej, przy braku gwarancji zwolnienia z niej lub zastąpienia inną formą dla tych, którzy z powodu sprzeciwu sumienia albo ugruntowanych przekonań, płynących z motywów religijnych, etycznych, moralnych, filozoficznych, humanitarnych, politycznych albo im podobnych, odmawiają pełnienia czynnej służby wojskowej.

W niniejszym artykule, po przedstawieniu koniecznych pojęć, przybliżone zostaną regulacje prawne – zarówno w izraelskim systemie prawa, jak też na forum międzynarodowym – oraz praktyczne, związane z narastającym sprzeciwem społecznym wobec zakresu rozwiązań prawnych oraz aplikacją przepisów już istniejących.

1. *Sprzeciw sumienia*: zagadnienia wstępne

Przed przybliżeniem istniejącego stanu prawnego, dotyczącego służby wojskowej w Izraelu oraz podstawowych dokumentów międzynarodowych o znaczeniu prawnym, politycznym i moralnym, odnoszących się do prawa odmowy służby wojskowej, rzeczą konieczną wydaje się wstępna refleksja nad pojęciem *sprzeciw sumienia*.

W państwie demokratycznym, przy istnieniu systemu prawa stanowionego, normy prawne są wyrazem woli zbiorowej, akceptowanej przez większość, ale mającej służyć takiej samej wolności wszystkich. Idealem byłaby zgodność normy prawnej ogólnej oraz normy sumienia jednostki, a przynajmniej brak między nimi sprzeczności. Rzeczywistość jednak różni się z postulowanym stanem rzeczy, a dysharmonia czy sprzeczność woli większości z wolą mniejszości,

czy nawet jednostki zachodzi dość często¹. D. Llamazares definiuje sprzeciw sumienia jako „reakcję jednostki wobec rzeczywistej sprzeczności między normą sumienia a normą prawną (na sposób, że jedna zakazuje tego, co druga czyni obowiązkiem)...”. Motywem normy sumienia, popadającego w konflikt z normą prawa stanowionego, mogą być wartości religijne, etyczne, moralne, ideologiczne i jakiegokolwiek typu (również laickiego), tak że sprzeczność ta dotyka wierzeń, idei (nie tylko opinii), wartości stanowiących o tożsamości osoby². Porządek prawny, by mógł osiągać swoje cele, musi eliminować, a przynajmniej osłabiać możliwości takich konfliktów norm, „nie tylko usuwając przeszkody, ale pozytywnie popierając rozwój własny tożsamości jednostki, a w swej funkcji społecznej, całych grup”³. Określając obowiązki o charakterze generalnym, czyniąc gwarancje dla ich realizacji w konstytucji i ustawach, prawodawca winien przewidywać też wyjątki⁴.

Najczęściej zderzenie normy sumienia i normy prawnej ma miejsce w zakresie obowiązków publicznych, związanych z obroną, wyborami oraz postępowaniem sądowym⁵. I tak, często występuje sprzeciw sumienia wobec obowiązku służby wojskowej, żądań skarbowych, obowiązku udziału w wyborach, składania przysięgi w sądzie, na polu edukacyjnym – w wykonywaniu obowiązku wychowania zgodnie z programami edukacyjnymi, kształcenia w obligatoryjnym systemie szkół (tak publicznych, jak i prywatnych), studiowania określonych dyscyplin w ramach poziomów kształcenia, czy kierunku studiów.

Natomiast w zakresie umów i statusu osobowego sprzeciw sumienia pojawia się niekiedy w związku z przepisami o odpoczynku tygodniowym, uczestnictwie w aktach urzędowych lub organizowanych przez centra publiczne, a związanych z treściami religijnymi. Ponadto np. u personelu medycznego może

¹ D. Llamazares, *Derecho de la libertad de conciencia. II. Libertad de conciencia, identidad personal y derecho de asociación*, Madrid 1999, s. 259; w j. pol. zob.: J. Raz, *Autorytet prawa*, Warszawa 2001, zwłaszcza rozdz. 15. Zob. Oprac. International Institute of Social History – *Inventory of the archives of the European Bureau for Conscientious Objection (1967) 1979-1999*, (ed.) Bernard Mantel, Amsterdam 2004.

² D. Llamazares, *Derecho de la libertad de conciencia*, ss. 261-262; J.L. Requero, *Objeción de conciencia y ley injusta*: www.alfayomega.es/estatico/anteriores/alfayomega332/enportada/ep_reportaje0.html.

³ D. Llamazares, *Derecho de la libertad de conciencia*, s. 264.

⁴ Tamże, s. 270; zob. G. Caputo, *L'obiezione di coscienza: un tema bifronte fra tolleranza e fondamentalismo*, w: *L'obiezione di coscienza tra tutela della libertà e disgregazione dello Stato democratico*, a.c. R. Botta, Milano 1991, ss. 13-14; *Realtà e prospettive dell'obiezione di coscienza*, a.c. B. Perrone, Milano 1992; G. Escobar Roca, *La objeción de conciencia en la Constitución española*, Madrid 1993.

⁵ D. Llamazares, *Derecho de la libertad de conciencia*, s. 272; J. Camorasa Carrillo, *Servicio militar y objeción de conciencia*, Madrid 1993.

wystąpić sprzeciw sumienia wobec wykonywania dozwolonych prawem stanowiącym praktyk aborcyjnych albo stosowania określonych metod leczenia⁶.

Specyficzny w formie może być sprzeciw sumienia w przypadku konieczności transfuzji krwi albo związany z nakazami odżywiania się według określonych reguł⁷.

2. Służba wojskowa w Izraelu

Jedną z podstawowych funkcji państwa jest obrona własnego terytorium. Są dwie podstawowe formy uczestnictwa obywateli w wykonywaniu tej funkcji: bezpośrednia – poprzez służbę wojskową oraz pośrednia – przez świadczenia podatkowe. Regulacje jej dotyczące mogą leżeć u podstaw sprzeciwu sumienia jednostek. Niniejszy artykuł poświęcony jest pierwszej z wymienionych form.

Obowiązkowa służba wojskowa w Izraelu istnieje od początku ustanowienia Państwa Izrael w 1948 r. Aktualnie reguluje ją ustawa o służbie obronnej z 30 stycznia 1986 r.⁸ Zasadą naczelną jest powszechność obowiązkowej służby wojskowej; podlega jej każdy obywatel Izraela oraz stały rezydent, bez względu na płeć, jeśli ukończył 18 lat i spełnia warunki zdrowotne, potwierdzone badaniami w wieku 17 lat (art. 8), chyba że rekrut jako ochotnik chce podjąć służbę w wieku 17 lat, zamiar czego przedstawił na piśmie, a nie sprzeciwili się jego woli prawni opiekunowie (art. 14, a. I c) Okres podlegania służbie wojskowej rozciąga się dla mężczyzn do 54 lat, a dla kobiet – do 38 lat; zaś wiek do służby obronnej dla osób obydwójga płci wynosi 54 lata (art. 1). Obliczania wieku dokonuje się według kalendarza żydowskiego (art. 2). Służbę regularną mogą pełnić mężczyźni w wieku 18-29 lat, a kobiety w wieku 18-26 lat, zaś po weryfikacji zdrowotnej osoby obydwójga płci – do 38 lat (art. 13). Czas służby mężczyzn zasadniczo wynosi 30 miesięcy dla poborowych w wieku 18-26 lat, 24 miesiące dla poborowych w wieku 27-29 lat oraz przy wskazaniach zdrowotnych dla osób w wieku 20-34 lata, a dla przyjezdnych przed 27 rokiem życia – 18 miesięcy (art. 15). Podstawowy okres zasadniczej służby wojskowej wynosi dla kobiet 24 miesiące (poborowe 18 lat - 34 lata), albo 12 miesięcy (w wieku 35-38 lat), bądź 18 miesięcy dla przybyłych do Izraela przed 27 rokiem życia (art. 15).

⁶ Zob. S. Siera Mucientes, *Objeción de conciencia al aborto*, Madrid 2001; też, *La objeción de conciencia sanitaria*, Madrid 2000.

⁷ Zob. D. Llamazares, *Derecho de la libertad de conciencia*, ss. 272-312.

⁸ *Defence Service Law – Consolidated Version 5746-1986 30 Jan 1986*; zob. www.israel-mfa.gov.il/MFAArchive/1980-1989/Defence%20Service%20Law%20Consolidated%20Version-%205746-1.

Doroczny czas służby rezerwistów mężczyzn w wieku 18-39 lat oraz kobiet od 18 do 34 r. życia wynosi 31 dni, zaś w przypadku mężczyzn między 39 a 54 rokiem życia – 40 dni (art. 29)⁹.

Od początku istnienia Państwa Izrael wolnymi od służby wojskowej byli obywatele izraelscy pochodzenia palestyńskiego oraz niewielkie osobowo grupy druzów i chrześcijan. Wśród argumentów wyłączających pewne mniejszości narodowe i religijne ze służby wojskowej w Siłach Zbrojnych Izraela Ministerstwo Spraw Zagranicznych wskazuje następujące: 1) zarówno muzułmanie, jak też chrześcijanie, druzowie oraz Czerkiesi mówią po arabsku i mają więzi rodzinne oraz innego typu z mieszkańcami innych krajów; 2) potencjalnych wrogów Izraela dostrzega się wokół granic; 3) wystąpienia przeciw Arabom mogłyby rodzić konflikty między rekrutami na podstawie lojalności; 4) mieszane grupy mogłyby stanowić dobre siedlisko dla szpiegów.

Mężczyźni – druzowie i Czerkiesi byli jednak powoływani do obowiązkowej służby wojskowej od 1956 r. Druzowie już w 1948 r. podpisali pakt o nieagresji ze służbami obronnymi Izraela, a ich starszyzna zgodziła się na powoływanie do wojska młodzieńców. Początkowo pełnili służbę graniczną, czyli w formacji paramilitarnej podległej policji; po wojnie z 1967 r. pełnili też służbę policyjną na terenach administrowanych; aktualnie żołnierze pochodzący z różnych szczepów beduińskich służą m.in. w regularnych jednostkach piechoty, najczęściej jako zwiadowcy¹⁰.

Ustawa o służbie obronnej przyznała Ministrowi Obrony szerokie uprawnienia do odraczania obowiązkowej służby wojskowej poborowych, a nawet zwalniania z jej odbycia oraz do zawieszania służby rezerwistom na czas określony lub nieokreślony. Uprawnienie to dotyczy zarówno całych grup ludzi, jak też poszczególnych osób, jeśli przemawiają za tym racje mające u podstaw wykonywanie obowiązku edukacyjnego, bezpieczeństwo osadników, są związane z dobrem gospodarki narodowej albo rodziny. Nie jest to wyliczenie taksatywne (art. 36. 1-3). Odroczenie może być warunkowe lub bezwarunkowe (art. 37. a) i ma przebiegać według przepisanych w ustawie procedur (art. 38. a-d).

Praktyka wskazuje, że przepisy dotyczące odroczenia stosuje się np. wobec studentów medycyny, według corocznego planu także wobec części przyszłych inżynierów, adwokatów, psychologów, ekonomistów itp.¹¹, wobec osób

⁹ Dane za powoływaną wyżej ustawą; według informacji Ministerstwa Spraw Zagranicznych obowiązek służby rezerwistów upływa dla mężczyzn w wieku 55 lat, a dla kobiet – 50 lat; doroczny okres służby wnosi 45 dni dla oficerów i podoficerów oraz 30 dni dla zwykłych żołnierzy. www.imagenesdeisrael.com/contentid-47.html, s. 1.

¹⁰ www.imagenesdeisrael.com/contentid-47.html, ss. 5-6; Amnesty International, MDE 19/49/99.

¹¹ www.imagenesdeisrael.com/contentid-47.html, s. 1.

Obowiązek służby wojskowej w państwie Izrael...

skazanych za przestępstwa i odbywających karę więzienia, nie mających jeszcze wykształcenia, co najmniej 8-klasowego, niekiedy wobec zgłaszających sprzeciw sumienia. Najliczniejszą jednak grupę stanowią mężczyźni – studenci rabinistycznych szkół religijnych yeshiva, ortodoksyjnych druzyjskich oraz świadków Jehowy, mający zwolnienie lub odroczenie automatyczne. Wkrótce po utworzeniu Państwa Izrael ortodoksyjne partie żydowskie domagały się, by mężczyźni oddający się studiom religijnym (Tory) byli wolni od obowiązku służby wojskowej. Według danych ministerstwa odroczenia z tego tytułu wynoszą ok. 6 proc. tych, którzy kończą 18 lat i podlegają obowiązkowi wojskowemu. Według danych za 1997 r. wnioski te dotyczyły 28.772 osób, czyli 7,4 proc. wszystkich wyznaczonych do służby wojskowej w tymże roku¹². W grudniu 1998 r. Sąd Najwyższy uznał, że interpretacja wskazanych przepisów była zbyt szeroka, a takie wyjątkowe traktowanie tej grupy uczniów jest bezprawne i odroczenia są nielegalne.

Natomiast legalne są zwolnienia od służby dla kategorii osób wymienionych wprost w art. 39 Defence Service Law – matek dzieci oraz kobiet w ciąży (a). Od regularnej służby są wyłączone mężatki (b), chyba że wyszły za mąż w trakcie odroczenia z tytułu nauki, a nie odnoszą się do nich regulacje z punktu a. Ponadto ze służby zasadniczej oraz rezerwistów zwolnione są kobiety żydówki, które złożyły sędziemu trybunału - cywilnego lub rabinistycznego – umotywowane oświadczenie, że ortodoksyjne przekonania religijne kobiety nie pozwalają na pełnienie służby wojskowej (art. 40.1), i że przestrzega ona żydowskich przepisów dietetycznych (2) oraz nie wsiada do samochodu w dni szabatu (3). Nie ma przepisów co do trybu sprawdzania wartości składanego oświadczenia.

Taką weryfikację przeprowadza się w przypadku, gdy kobieta w wieku poborowym wykaże, iż motyw sumienia lub forma życia religijnego jej rodziny nie pozwala na pełnienie przez nią regularnej służby wojskowej (art. 39.c). Przepis nie określa, o jakiego typu przekonania chodzi, czy tylko religijne, czy też inne – ale władze wojskowe zawsze interpretowały, że dotyczy on tylko kobiet ortodoksji żydowskiej. Pisemny wniosek ma być przedłożony administracji poborowej, jeszcze przed datą pierwszego stawiennictwa. Jest on przedmiotem osądu składu orzekającego, w który z zasady wchodzi: rabin, psychiatra, oficer wojskowy, kobieta żołnierz i przedstawiciel ludowy. Aktualnie rekrutacja obejmuje ok. 60 proc. kobiet zdolnych do służby wojskowej¹³. Wkrótce po utwo-

¹² Amnesty International, MDE 15/49/99.

¹³ S. Sandler, Komentarz z 2 lutego 2003 r. do: *International de Resistentes a la Guerra, Objeción de Conciencia en Israel: un derecho humano sin reconocer. Informe del Comité de Derechos Humanos en relación con el Artículo 18 del Convenio Internacional sobre Derechos Políticos y Civiles*, www.wri-irg.org/es/co-isr-03.htm.

rzeniu izraelskich sił zbrojnych wyodrębniono w nich „Jen” (Jeil Nashim, Siły Kobiecte) i uwolniono kobiety od obowiązku służby w oddziałach frontowych, pozostawiając ich szkolenie w tym zakresie. Po wyroku Sądu Najwyższego z 1994 r. mogą służyć w siłach powietrznych jako piloci i nawigatorzy. Ponadto część z nich pełni zadania w służbie cywilnej: w strefach przygranicznych są nauczycielkami, kształcą na poziomie zerowym i w szkołach podstawowych; dokształcają żołnierzy na poziomie średnim; uczą geografii i historii Izraela (a zwłaszcza jego sił zbrojnych), są także instruktorkami w paramilitarnych oddziałach młodzieżowych istniejących w szkołach średnich, jak też w grupach wolontariuszy FDI poza granicami Izraela; wreszcie zaangażowane są w działalność dobroczynną, szczególnie służąc pomocą rodzinom żołnierzy¹⁴. Nie jest jednak to służba zastępcza, lecz czynna lub przeznaczona dla rezerwistów.

O ile ustawa z 1986 r. uznała wyrażnie sprzeciw sumienia kobiet jako podstawę zwolnienia z obowiązku odbywania służby wojskowej, to ta sama ustawa, jak i całe prawo izraelskie nie przewiduje takiej możliwości w przypadku mężczyzn z powodu ich przekonań, także natury religijnej. Ewentualne przypadki mogą być rozpatrywane w świetle art. 36 powoływanej ustawy, o ile dopuści je Minister Obrony, od którego decyzji nie ma odwołania; sprzeciw sumienia jest więc dopuszczalny, ale nie jest uznany jako prawo człowieka. Sąd Najwyższy Izraela w wyroku z dnia 20 grudnia 2002 r. potwierdził możliwość przyznawania zwolnień od służby wojskowej z powodu przekonań – sprzeciwu sumienia, bez względu na racje, które taką postawę motywują, a podstawą do tego jest sformułowanie „inne racje” z art. 36.3 Defence Service Law, określającego uprawnienia Ministra Obrony w zakresie odraczania i zwalniania z odbywania służby wojskowej¹⁵.

Dopiero w 1995 r. ustanowiono w siłach zbrojnych Komitet do rozpatrywania zwolnień od służby wojskowej z racji sumienia, złożony z wojskowych, aczkolwiek ostatnio bywają powoływani pojedynczo cywile¹⁶. Nie ma on ustawowego umocowania, powstał na bazie aktu administracyjnego – zarządzenia niepublikowanego. Nie są też znane zasady jego funkcjonowania i kryteria przyjmowania i rozpatrywania wniosków; według Stowarzyszenia Praw Cywilnych w Izraelu decyzje Komitetu są aktami łaski, a nie stwierdzonych praw¹⁷, a twierdzenie takie ma uzasadnienie m.in. w tym, że od decyzji Komisji powołanemu

¹⁴ www.imagenesdeisrael.com/contentid-47.html, s. 5.

¹⁵ The Observatory for the Protection of Human Rights Defenders, *Report Mission of Observation. Israel: Conscientious objection tackled by military justice, 7-10 October 2003*, n. 376/2 – December 2003, s. 4.

¹⁶ S. Sandler, *Komentarz*, s. 5.

¹⁷ *International de Resistentes a la Guerra, Objeción de Conciencia...*, s. 5, przypis 19.

do służby wojskowej nie przysługuje prawo apelacji¹⁸. Dodać wreszcie trzeba, że ta połowiczna regulacja została ustanowiona m.in. wskutek przystąpienia Izraela do Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatelskich 3 października 1991 r.¹⁹ oraz koniecznością złożenia informacji wstępnej na temat przestrzegania aktu, zgodnie z jego art. 40²⁰.

3. Prawo do odmowy służby wojskowej w dokumentach międzynarodowych

W Międzynarodowym Pakcie Praw Politycznych i Obywatelskich z 1966 r.²¹ wskazuje się na kilka artykułów, które można odnosić do kwestii sprzeciwu sumienia. W art. 18 gwarantuje się wolność myśli, sumienia i religii, bez względu na status społeczny i płeć – art. 2 i 3. W art. 14 zawarte są gwarancje uczciwego, bezstronnego procesu karnego, m.in. oskarżonych o niewykonanie obowiązków o charakterze cywilnym.

Jednak Pakt jako taki w żadnym artykule wprost nie odnosi się do prawa sprzeciwu sumienia, dlatego wskutek zgłaszanych wątpliwości Komitet Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 20 lipca 1993 r. przyjął Uwagi Ogólne nr 22 (48), dotyczące artykułu 18²². Stwierdza się w nich m.in., że zawarte w tym artykule „prawo do wolności myśli, sumienia i religii... ma charakter dalekosiężny i głęboki; ogarnia ono wolność myśli co do wszystkich spraw, osobistego przeświadczenia i przywiązania do religii lub przekonań... Komitet zwraca uwagę Państw-stron na fakt, że wolność myśli i wolność sumienia chronione są na równi z wolnością religii i przekonań. Fundamentalny charakter tych wolności znajduje swe odzwierciedlenie w fakcie, iż postanowienie to... nie może podlegać derogacji nawet w czasie publicznego stanu wyjątkowego” (p. 1). Dlatego słuszne jest wywodzenie z wolności gwarantowanych w art. 18 „prawa odmowy pełnienia służby wojskowej (sprzeciw sumienia)”. Argumentem za taką interpretacją jest według Komitetu to, że „obowiązek użycia śmiercionośnej siły może poważnie się kłócić z wolnością sumienia oraz

¹⁸ Amnesty International, MDE 15/49/99.

¹⁹ Izrael przystąpił do Paktu, ale nie ratyfikował protokołów fakultatywnych. Zob.: www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf oraz www.ohchr.org/english/countries/il/index.htm.

²⁰ CCPR/C/79/Add.93 z 18.08.1998. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych zawierają na początku oznaczenie literowe, wskazujące na organ wydający: A – Zgromadzenie Ogólne; E – Rada Społeczno-Ekonomiczna; S – Rada Bezpieczeństwa; ST – Sekretariat; CCPR/C/ – Komitet Praw Człowieka; Sub. – Podkomisja.

²¹ Tekst w j. polskim zob.: Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

²² Zob. pełny tekst w j. polskim: *Wolność religii. Wybór materiałów, dokumenty, orzecznictwo*, tłum. i oprac. T. Jasudowicz, Toruń 2001, ss. 70-74.

z prawem manifestowania swojej religii lub przekonań”. Dlatego z zadowoleniem odnotowano, że „coraz większa liczba państw zwalnia na podstawie swoich ustaw od przymusowej służby wojskowej obywateli, autentycznie posiadających przekonania religijne lub inne, które zakazują im pełnienia służby wojskowej i zastępują ją alternatywną służbą narodową”. Jednocześnie Komitet zwrócił uwagę, że ani w prawie krajowym, ani w praktyce „nie powinno być żadnego zróżnicowania pomiędzy osobami korzystającymi ze sprzeciwu sumienia na podstawie charakteru ich konkretnych przekonań; podobnie, nie powinno być żadnej dyskryminacji przeciwko osobom korzystającym ze sprzeciwu sumienia, dlatego, że odmówiły pełnienia służby wojskowej”. Państwa-strony zostały też wezwane do włączenia do sprawozdań informacji o warunkach zwalniania ze służby wojskowej na podstawie art. 18 Paktu, jak też o charakterze, warunkach i czasokresie zastępczej służby narodowej (p. 11).

Wykładnia ta poprzedzona została badaniami i studiami, najpierw w Podkomisji Promocji i Ochrony Praw Człowieka, których efektem było m.in. uznanie po raz pierwszy w 1960 r. sprzeciwu sumienia jako motywu zwolnienia ze służby wojskowej dla ochrony wolności i niedyskryminacji z tytułu praktyk religijnych. Komisja ta w 1981 r. powołała specjalnego relatora, który przedstawił raport końcowy w 1984 roku²³.

Z kolei Komisja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1987 r. przyjęła rezolucję (1987/46), wzywającą państwa do uznania sprzeciwu sumienia w odniesieniu do służby wojskowej i przyjęcia rozwiązań, które gwarantują w pełni korzystanie z wolności myśli, sumienia i religii, zaś w 1989 (rezolucja 1989/59) wzywającą wprost, by gwarancje te miały rangę ustawową.

Kilka lat później, w rezolucji 1993/84 z dnia 10 marca 1993 r. Komisja zaleciła państwom o obowiązkowej służbie wojskowej ustanowienie alternatywnych form służby, nie o charakterze bojowym, lub kamym, dla osób zgłaszających sprzeciw sumienia²⁴.

W rezolucji 1995/83 z 8 marca 1995 r. jednoznacznie podkreśliła, że prawo odmowy służby wojskowej z motywów sumienia i religii jest gwarantowane w art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²⁵, a opinię swą wywodziła z prawa do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego oraz wolności myśli, sumienia i religii (art. 3 i 18 Deklaracji).

²³ Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement N. 40(A/57/40), vol. I, par. 78.

²⁴ Zob. Commission on Human Rights, *Report of the Secretary-General prepared pursuant to Commission resolution 1993/84* - E/CN.4/1995/99/Add 1.

²⁵ Zob. A/50/73-S/1995/83.

Obowiązek służby wojskowej w państwie Izrael...

W rezolucji 1998/77 Komisja rekomenduje Państwom-stronom powołanego Paktu: ustanawianie formy służby alternatywnej o charakterze cywilnym lub niewojennym dla zgłaszających sprzeciw sumienia; niewięzienie z motywów odmowy służby wojskowej; powołanie niezależnych i bezstronnych urzędów, oceniających, czy odmowa ta jest rzeczywiście motywowana przekonaniem (sumienia); nieustanawianie żadnych dyskryminacji między odmawiającymi służby wojskowej, ze względu na charakter ich przekonań i wierzeń; darmowe udostępnianie we właściwej formie informacji, dotyczących sprzeciwu sumienia²⁶.

Akt ten stał się podstawowym punktem odniesienia dla działań Komisji i specjalnych relatorów w tej materii. Poszczególne kwestie były powtarzane i rozwijane w kolejnych rezolucjach, np. 2000/34 i 2002/45²⁷, oraz w innych dokumentach Organizacji Narodów Zjednoczonych i z nią współpracujących organizacji wyspecjalizowanych i pozarządowych²⁸.

Na forum europejskim w 1950 r. przyjęto Europejską Konwencję Praw Człowieka; prawo do wolności myśli, sumienia i religii zagwarantowano w art. 9; wprost nie traktuje się w nim o prawie do odmowy służby wojskowej, ale wywodzi się je z niego oraz z art. 4 par. 3. Należy też odnotować pierwsze rezolucje Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 1967 r., 1983, 1989, 1518 z 2001 r. o sprzeciwie sumienia w służbie wojskowej i prawnej ochronie tego uprawnienia²⁹. Ważne dla praktyki są decyzje Komitetu Ministrów Rady Europy z 1987 r. o powołaniu grupy specjalistów, mających służyć państwom członkowskim po-

²⁶ *Resolution 1998/77 of the UN Economic and Social Council (ECOSOC), adopted on 22 April 1998 – E/CN.4/RES/198/77.*

²⁷ *Resolution 2000/34 of the UN Economic and Social Council (ECOSOC), adopted on 20 April 2000 – E/CN.4/RES/2000/34; Resolution 2002/45 ... adopted on 23 April 2000 – E/CN.4/RES/2002/45.*

²⁸ Zob. np. A/56/253, par. 63 i 68; E/CN.4/2003/66; E/CN.4/Sub.2/2003/34, par. 84; E/CN.4/2004/NGO/153; E/CN.4/2004/55. Przeglądowy dokument ONZ nt. prawie wszystkich krajów świata: E/CN.4/1997/99.

²⁹ *European Parliament resolution of 7 February 1983 on conscientious objection – na podstawie rezolucji 337 (1967) i rekomendacji 816 (1977) – OJ N.C 68, 14.03.1983 (The Macciocchi resolution); European Parliament resolution of 13 October 1989 on conscientious objection and alternative civilian service (The Schmidbaures resolution); Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Recommendation 1518 (23 May 2001). Zob. roczne sprawozdania składane Parlamentowi: *Resolution on respect for human rights in the European Community* (annual report of the European Parliament; od nr 46 do 53; The De Gucht resolution). W dokumentach tych zawarto standardy europejskie w materii sprzeciwu sumienia. Zob. też studium: El Centro de Ginebra Para el Control Democrático de las Fuerzas Armadas (DCAF), *Control parlamentario del sector de la seguridad. Working Paper No. 114, control y guía*; Hans Boru y Philipp Fluri, Ginebra 2003; zwf. rozdział 27 traktujący o służbie obowiązkowej (ss. 158-160) oraz alternatywnej (ss. 160-164).*

mocą w tworzeniu i aplikowaniu prawa dotyczącego tej delikatnej materii i danie jej konkretnych wytycznych³⁰ oraz z 2002 r. w tej samej kwestii³¹.

Zagadnieniu temu poświęcano uwagę również podczas obrad Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, szczególnie podczas drugiego spotkania w Kopenhadze w 1990 r. oraz w pracach jej Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka³².

Po takim przygotowaniu nie mogło braknąć odpowiedniej regulacji w Karcie Praw Fundamentalnych Unii Europejskiej, w której wprost zapisano uznanie sprzeciwu sumienia jako uprawnienia w ramach wolności myśli, sumienia i religii (art. 10.2)³³.

Gdy chodzi o inne regulacje regionalne, to w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka istnieje tylko ogólny zapis o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (art. 8); podobnie jest w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 12), z tym że Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka w 1997 r. zachęciła Państwa-strony, które dotychczas nie wprowadziły ustawowych regulacji, dotyczących zwolnień ze służby wojskowej, służby alternatywnej, by to uczyniły w duchu prawa międzynarodowego³⁴, a przypomniała o tym w 2002 r. związku ze sprawą wniesioną do niej z Chile³⁵.

Na bazie doktryny i dotychczas przyjętych dokumentów międzynarodowych, szczególnie minimów zawartych w rezolucji 1998/77, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych dla Praw Człowieka sporządziło optymalne rozwiązania dla skutecznego realizowania prawa do sprzeciwu sumienia w odniesieniu do służby wojskowej:

– akceptacja próśby uznania stanu sprzeciwu winna następować bez specjalnego dochodzenia;

³⁰ Committee of Ministers of the Council of Europe, *Recommendation n. R (87)8 of 9 April 1987 regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service*.

³¹ *Decision on the reply from the Committee of Ministers adopted at the 785th meeting of the Ministers' Deputies, 26-27 February 2002*, doc. 9379, 1 March 2002.

³² Zob. *Document of the Copenhagen Meeting Conference on Security and Cooperation in Europe, Second Conference on the Human Dimension of the CSE, Copenhagen, 5 June - 29 July 1990*: www.osce.org/docs; raporty OSCE Mission na stronie: www.osce.org/news.

³³ *Charter of Fundamental Rights of the European Union*: www.europarl.eu.int/charter; zob. S. Sierra Mucientes, *Reforma constitucional en materia de objeción de conciencia: una aproximación de la Constitución Española a la Carta de Derechos Fundamentales de la Unión Europea*: www.uclm.es/actividades0304/seminarios/reforma_constitucional/ponencias/sara.pdf.

³⁴ *Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights 1997*, OEA/Ser.LN/II.98, doc. 6rev., chap. VII; zob. też: E/CN.4/2002/WP.2.

³⁵ Report n. 45/0224(1), Admissibility Petition 12.219, 9 October 2002 (Cristian Daniel Sali Vera et al. v. Chile).

Obowiązek służby wojskowej w państwie Izrael...

– procedura podejmowania decyzji winna być niezależna, obiektywna (bezsronna) i bez jakiegokolwiek dyskryminacji (winien istnieć obowiązek informowania proszącego o jego prawach; sprawdzanie nie może naruszać bezstronności rozstrzygnięcia; winno się gwarantować wniesienie rekursu od decyzji pierwszej instancji; organ odwoławczy musi być niezależny od instytucji wojskowych);

– odmowa służby wojskowej może posiadać swoje uzasadnienie w zasadach i racjach sumienia, zwłaszcza w głębokich przekonaniach, płynących z porządku religijnego, moralnego, etycznego, humanitarnego lub innej podobnej natury;

można ją zgłosić zarówno przed podjęciem służby wojskowej, jak też w trakcie jej odbywania;

– wszelkie wyznaczone formy służby zastępczej muszą być zgodne z motywami sprzeciwu sumienia; mają być natury cywilnej, być użyteczne publicznie; nie mogą mieć charakteru bojowego, albo karnego;

– należy ustalać formy, gwarantujące objectorom sumienia wolność od sankcji karnych, ponawianych z powodu niewypełnienia służby wojskowej;

– należy też ustalać środki zabezpieczające objectorów sumienia przed naruszaniem warunków ich służby zastępczej – prawno-ekonomicznych, społecznych, kulturowych, cywilnych lub politycznych;

– nie należy odmawiać azylu objectorom sumienia, opuszczającym własny kraj z powodu lęku przed prześladowaniami, wynikającymi z odmowy służby wojskowej;

– trzeba zapewnić osobom zainteresowanym informację o prawie do odmowy służby wojskowej oraz o trybie uzyskania statusu objectora sumienia³⁶.

4. Odmowa służby wojskowej (*sprzeciw sumienia*) w prawie i praktyce Izraela na tle współczesnych rozwiązań

Już pierwsze porównanie podstawowych regulacji, dotyczących służby wojskowej w Izraelu oraz minimalnych standardów światowych w zakresie stwierdzenia odmowy służby wojskowej z powodu sprzeciwu sumienia, nasuwa stwierdzenie, że Państwo Izrael nie stanowi w tym zakresie przykładu modelowego. Ugruntowaniu się takiej oceny sprzyja lektura raportów organizacji międzynarodowych, m.in. Komisji Praw Człowieka ONZ, War Resisters' International i Amnesty International.

Ustawodawstwo Państwa Izrael nie przewiduje instytucji służby zastępczej w przypadku osób, które sprzeciwiają się czynnej służbie wojskowej z powodu przekonań religijnych, moralnych, etycznych, humanitarnych lub innych, ściśle

³⁶ *Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights „Civil and Political Rights, including the question of conscientious objection to military service”*: E/CN.4/2004/55, par. 38.

związanych z ich tożsamością, bez względu na to, czy jest to sprzeciw selektywny (częściowy), czy całkowity (totalny)³⁷.

Zwraca się uwagę na to, iż ustawa z 1986 r. różnicuje trwanie służby zarówno zasadniczej, jak też rezerwistów, ze względu na płeć, czym narusza się przepisy art. 2 i 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, które nie pozwalają na stosowanie różnicowania ze względu na płeć.

Różnicowanie dotyczy możliwości uzyskania zwolnienia od służby wojskowej w zależności od płci (kobiety mają pewien ich zakres) oraz od rodzaju i „siły” przekonań religijnych (np. odroczenia dla ortodoksyjnych judaistów i druzów; ustawowych zwolnień tylko niektórych grup żydówek).

Według danych o pracy izraelskiego Komitetu do Spraw Sprzeciwu Sumienia, które z Ministerstwa Obrony uzyskało Stowarzyszenie Praw Cywilnych Izraela, tylko niewielki procent spraw wnoszonych przez mężczyzn był rozpatrzony pozytywnie: w 1988 r. prośby złożyło 15 młodzieńców przed powołaniem do armii, z tego tylko jeden uzyskał częściową akceptację (zwolnienie od wykonywania niektórych zadań w ramach służby wojskowej), zaś 14 wniosków odrzucono; ani jedno staranie spośród siedmiu już odbywających służbę nie zostało uwzględnione; tak się stało w trzech przypadkach rezerwistów (1 częściowo; 2 całkowicie) na 14 wniosków złożonych. Proporcje nie uległy większym zmianom po ratyfikacji przez Izrael Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatelskich. W statystykach z 1999 r. znajduje się tylko jeden przypadek uznany, na 12 przedłożonych przez kandydatów do wojska; także tylko po jednym wniosku uznano w przypadku żołnierzy (na 10) oraz rezerwistów (na 11). Z kolei w roku 2000 odrzucono 24 spośród 26 próśb przedłożonych przez poborowych; 8 z 9 złożonych przez żołnierzy oraz 9 na 11 pochodzących od rezerwistów³⁸. Później Ministerstwo nie udzielało informacji na ten temat, ale według szacunków aprobaty w sprawach rozstrzyganych w latach 1995-2003 nie przekroczyła 4,3 proc.³⁹ Według organizacji w ciągu następnych 3 lat wniosków mogło być ponad 2000; istnieje pewna dokumentacja, że 1100 osób zadeklarowało swój sprzeciw sumienia wobec czynnej służby wojskowej⁴⁰. Na większą świadomość tego prawa mają wpływ niewątpliwie

³⁷ Zob. sentencje Sądu Najwyższego z 20 grudnia 2002 r. w sprawie Zonschein, np. w: The Observatory for the Protection of Human Rights Defenders, *Report Mission of Observation. Israel: Conscientious objection tackled by military justice, Ben Artzi Trial, Mission of observation (7-10 October 2003)*, s. 4.

³⁸ Za: International de Resistens a la Guerra, *Objeción de Conciencia al Servicio Militar en Israel, un derecho humano sin reconocer*. www.wri-irg.org/es/co-isr-03.htm, s. 6.

³⁹ The Observatory for the Protection of Human Rights Defenders, *Report Mission of Observation...*, s. 5.

⁴⁰ Tamże, s. 8.

Obowiązek służby wojskowej w państwie Izrael...

grupy formalne i nieformalne objectorów, takie jak: Yesh Gvul, działająca od czasu inwazji Izraela na Liban w 1982 r. i licząca ok. 700 członków; Seruv – młodzieżowa, zawiązana w styczniu 2002 r., a licząca już blisko 600 członków; ruch Schministin, grupujący młodych polityków-studentów (ok. 300 osób); New profile - utworzony w 1999 r. przez matki zgłaszających sprzeciw sumienia wobec służby wojskowej; Gush Shalom - ruch pokojowy od 1967 r. czy The Refuser Solidarity Network (RSN), istniejący od kwietnia 2002 r., a złożony z rezerwistów⁴¹.

Wbrew standardom międzynarodowym ograniczone możliwości dopuszczają jedynie zgłoszenie sprzeciwu sumienia przed rekrutacją. Złożenie wniosku, a nawet uzyskanie zwolnienia, wiąże się często z restrykcjami w życiu codziennym; brak dokumentów o pełnym wykonaniu obowiązków wojskowych może być dotkliwy; niekiedy osoby te poddawane są inwigilacji⁴².

Również tryb sprawdzania siły motywacji powołujących się na sprzeciw sumienia jest inny dla kobiet i mężczyzn: od prostego sądowego zgłoszenia, poprzez rozpatrywanie wniosku przez komisję cywilną, po oddanie kompetencji orzekania w tych sprawach w ręce wojskowych, kierujących się niepublikowanymi regulacjami, bez zapewnienia osobom zainteresowanym informacji o zasadach przyznawania statusu objectora. Brak też jest instancji odwoławczej od pierwszej decyzji.

Zanegowanie powołania do odbycia służby wojskowej z powodu przekonań kończy się każdego roku ciągle nieznaną, ale znaczną liczbą uwięzionych. Traktowane jest jako przestępstwo obwarowane sankcją do 2 lat więzienia (art. 46.a DSL), a gdy jest uznane za uchylanie się od służby wojskowej – do 5 lat więzienia (art. 46.b). Rezerwiści, odmawiający podjęcia dorocznych ćwiczeń, mogą być karani 56 dniami pozbawienia wolności, ponawianymi po każdym bezskutecznym wezwaniu. Ci zaś, którzy chcieliby w jakikolwiek sposób pomóc w uwolnieniu się od służby wojskowej mogą być ukarani grzywną, a nawet dwoma latami więzienia. Wydawanie wyroków należy do sądów wojskowych, mimo iż podsądni nie są jeszcze żołnierzami.

W przypadku sprzeciwu selektywnego, gdy służba będzie podjęta, ale pewne czynności niewykonywane, objector może być skazany na podstawie przepisów porządkowych na karę do dwóch lat więzienia. Może być też karany przez oficera dyscyplinarnego karcerem na 7 a nawet 35 dni. Kary te zaś mogą być odnawiane kolejno nawet pięć razy.

⁴¹ Tamże, Aneks 1; zob. np. N. Gordon, *Tree Israel's Prisoners of Conscience. How You Can Help Conscientious Objectors*, „Counter Punch”, 5.02.2003. W Polsce też istnieje stowarzyszenie „Objector”.

⁴² The Observatory for the Protection of Human Rights Defenders, *Report Mission of Observation...*, s. 7.

Gdy służba nie będzie podjęta, uważa się rekruta za dezertera i może być skazany na 15 lat więzienia, zaś gdyby z powodu sprzeciwu sumienia przebywał poza wojskiem w ciągu 21 kolejnych dni, uznawany jest winnego oddalenia się z zamiarem porzucenia służby.

Postępowanie jest sumaryczne, krótkie, trwa 5-10 minut, odbywa się według ustawy o sądownictwie wojskowym; oficer odczytuje tekst zarzutu, ma dać oskarżonemu możliwość udzielenia odpowiedzi przed wydaniem wyroku, ale oskarżony nie ma pełnego prawa do obrony, bo nie może towarzyszyć mu adwokat, nie ma też czasu na przygotowanie własnej obrony. Tryb ten narusza ducha art. 14 u. 7 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴³.

Wezwania do odbycia służby przez objectorów są ponawiane, tak samo jak kary więzienia, do pięciu razy. Przed rokiem 2002 kary te wynosiły co najmniej 90 dni aresztu, od sierpnia tegoż roku nawet 140 dni. Przy trwającym procesie odmowy ewentualne zwolnienie następuje raczej z przyczyn „choroby psychicznej” niż uznania sprzeciwu sumienia. Praktyka ta stoi w sprzeczności z rezolucją Komisji Praw Człowieka, zakazującej wykorzystywania systemu prawnego państwa do siłowego złamania przekonań objectorów⁴⁴.

Amnesty International dnia 14 maja 2004 r. podała, że według zgromadzonych świadectw od września 2000 r. z powodu odmowy pełnienia służby wojskowej uwięziono ponad 280 osób. Organizacja ta osoby takie uznaje za więźniów sumienia, bo nie dano im możliwości służby zastępczej o porównywalnej długości⁴⁵.

Już wcześniej znaczna liczba świadectw o więźniach sumienia w Izraelu skłoniła Amnesty International do wydania raportów, dedykowanych objectorom żydowskim (1988)⁴⁶ i druzom (1991)⁴⁷ oraz ogólnego (1999)⁴⁸. War Resi-

⁴³ Zob. np. E/CN.4/2004/NGO/153; MDM 15/49/99.

⁴⁴ E/CN.4/2001/14 chap. IV, sect. B; E/CN.4/2002/200; oczywiście Izrael nie jest jedynym krajem, traktującym sprzeciw sumienia jako przestępstwo; zob. np.: Algieria, Chiny, Erytrea, Egipt, Kazachstan, Mali, Singapur, Korea Płd., Uganda, za: „Z Obcej Ziemi”, 2003, nr 18.

⁴⁵ Izrael – przypadki więzienia osób odmawiających odbywania służby wojskowej ze względu na sprzeciw sumienia (objectorów): www.amnesty.org.pl/index. Szczegółowy wykaz więźniów sumienia za lata 2001-2002 oraz za styczeń i luty 2003 zawiera raport: The Observatory for the Protection of Human Rights Defender, *Report Mission of Observation. Israel: Conscientious objection tackled by military justice. Ben Artzi Trial, Mission of observation (7-10 October 2003)*, ss. 11-19; zob. też listę artykułów na stronie: www.student.cs.ucc.ie/cs1064/jabowen/IPSC/php/home.php; www.objector.org/advice/conscientious_objector; historyczne ujęcie i świadectwa nt. więźniów sumienia w: P. Brock, *These Strange Criminals: An Anthology of Prison Memoirs by Conscientious Objectors from the Great War to the Cold War*, Toronto 2004.

⁴⁶ Amnesty International, *Israel and the Occupied Territories: Conscientious Objection*, MDE 15/40/88.

⁴⁷ Amnesty International, *Israel and the Occupied Territories: Druze conscientious objectors to military service*, MDE 15/55/91.

⁴⁸ Amnesty International, *Israel. The price of principles: Imprisonment of conscientious objectors*, MDE 15/49/99; zob. też raport MDE 15/40/2004.

sters' International na bazie danych, m.in. cytowanych wyżej, w 2003 r. podał wprost, że sprzeciw sumienia wobec służby wojskowej w Izraelu nie jest uznanym prawem człowieka⁴⁹, a według misji obserwacyjnej World Organisation Against Torture, jest zatrzymane przez wojskowy wymiar sprawiedliwości⁵⁰. Komitet Praw Człowieka ONZ, po rozpatrzeniu okresowego sprawozdania Izraela o wykonywaniu norm Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w 2003 r. stwierdził, że „wyraża swoje zaniepokojenie z powodu istniejącego ustawodawstwa i zasad jego stosowania w odniesieniu do przypadków jednostek wyrażających sprzeciw sumienia, generalnie rozpatrywanych negatywnie przez wojskowy wymiar sprawiedliwości” przypominając: „Państwo-strona musi zrewidować swoje ustawodawstwo, kryteria i dotychczasową praktykę, które surowo traktują stanowczość sprzeciwu sumienia, by zagwarantować wypełnienie artykułu 18 Paktu” (p. 24)⁵¹.

Summary

Duty of Serving in Israel's Army and the Conscientious Objector

The subject of this study “Duty of Serving in Israel’s Army and the Conscientious Objector” is the relation between the norms of law legislated by the country pertaining to duty of serving the army and their rejection by individual based on his or her conscience. The title clearly indicates the contrast between these positions, taking into account the present state of legislation in Israel. Such presentation of the subject is the result of studies presented in four parts of this work. After an introductory reflection on the understanding of conscientious objection (Part I), the basic regulation about defensive serving in the army from 1986 were presented in relation to the discussed subject (Part II). To properly evaluate these rules, the basic international documents allowing refusal of armed service are presented, with particular emphasis on treaties signed by Israel in 1991 ratifying documents on International Treaty of Civil and Political Laws. This part is closed by a summary of minimal rules which have to be

⁴⁹ War Resisters' International, *Objeción de Conciencia al Servicio Militar en Israel, un derecho humano sin reconocer*. www.wri-irg.org/es/co-isr/03.htm.

⁵⁰ The Observatory for the Protection of Human Rights Defenders, *Report Mission of Observation. Israel: Conscientious objection tackled by military justice. Ben Artzi Trial, Mission of observation (7-10 October 2003)*.

⁵¹ *Observaciones finales del Comité de Derechos Humanos: Israel. 21/08/2003 – CCPR/CO/78/ISR*; zob. też wcześniejsze: *Examen de los Informes presentados por los estados partes de conformidad con art. 40 de Pacto – CCPR/C/ISR/2001/2*.

obeyed in the case of conflicting norms (Part III). Based on the contemporary international solutions the law and practices of Israel were evaluated. The main point is the citation from the documents of United Nations' Human Rights Committee which after familiarizing with Israel's report on adhering to the resolution of the 1966 Treaty, stated in 2003, that "it expresses anxiety because of existing legislation and basis of their implementation in relation to conscientious objectors, who in general are looked at negatively by military justice" and called Israel to adhere to the resolutions of article 18 of the referred Treaty (Part IV). (msc)